

STUPANJ URBANIZIRANOSTI JUGOSLAVIJE
VAŽNO OBILJEŽJE I ČINILAC RAZVITKA
STANKO ŽULJIĆ

Pokazatelj stupnja urbaniziranosti nije izdvojeno obilježje strukture danog prostora, već je istovremeno i mjerilo dostignutog stupnja opće razvijenosti. On predstavlja važnu osnovu za uočavanje mogućnosti daljeg gospodarskog razvitka, i to u smislu njegova realnog intenziviranja. Efikasnost privređivanja u određenoj mjeri ovisi o određenom aglomeriranju proizvodnje i stanovništva. Na tim osnovama izgrađeni su pojmovi i mjerila privrednog rentabiliteta u širim međunarodnim okvirima. Zbog toga se razvoj procesa urbanizacije i njegovo postupno ubrzavanje u zemljama u razvoju nameće kao gotovo neizbježni i svjetski fenomen.

Jedno od osnovnih obilježja suvremenog razvitka država i područja na nižoj i srednjoj razini razvijenosti jest preorijentacija dijela aktivnog stanovništva od poljoprivrednih na sekundarne i tercijarne djelatnosti, uz istodobno intenziviranje rada u poljoprivrednim djelatnostima. Izmjenjene strukture u pogledu radne angažiranosti stanovništva uvjetuju nužne promjene u pogledu stambenog razmještaja stanovništva na pravcu selo — grad, odnosno ruralna — urbanizirana područja. Naime, selo nakon što je postalo agrarno prenaseljeno ili se transformira u nepoljoprivredno naselje — u stvari postupno urbanizira, ili dolazi do smanjenja stanovništva, ako se radi o naseljima u kojima prethodno prevladavajuća agrarna privreda ne može biti adekvatno zamijenjena drugim djelatnostima.

Dakle, gospodarski preobražaj nekada homogenih poljoprivrednih zajednica u gospodarski složenije zajednice stanovništva nužno pokreće proces urbanizacije. Taj se proces može razvijati u dva osnovna pravca: 1. preseljavanjem stanovništva na mjesta aglomeriranja gradskog stanovništva, najčešće oko starih urbanih jezgri ili 2. teritorijalnom urbanizacijom, podrazumijevajući pod tim preobražaj poljoprivrednih sela u urbanizirana sela i njihovo stapanje u urbanizirane zone i urbanizirane regije.

Jugoslavija se nalazi na razmjerno niskoj razini urbaniziranosti. Na svojem putu razvitka kao srednje razvijena zemlja, Jugoslavija proživljava krupne strukturalne promjene. Proces urbanizacije u okviru tih promjena ima posebno značenje. Pretpostavke o daljem toku urbanizacije pojedinih područja i države u cjelini, shvaćajući stupanj urbaniziranosti ne samo kao strukturalno obilježje već i kao činilac daljeg razvitka, važna su polazna osnova za svestranije uočavanje mogućnosti dostizanja daljih društveno-ekonomskih ciljeva u idućim etapama razvitka Jugoslavije.

Međunarodne usporedbe. Stupanj urbaniziranosti Jugoslavije može se općenito ocijeniti kao vrlo nizak. Prema procjenama što se odnose na 1961. godinu na urbano stanovništvo je otpadalo svega 28,3% od ukupnog stanovništva države.

Dosadašnji je tok urbanizacionih procesa na području Jugoslavije bio izričito spor, sve negdje do 1955. godine. Tako se npr. udio gradskog u ukupnom stanovništvu od popisa stanovništva 1921. do popisa 1953. godine povećao za svega 5,3 poena, tj. od 16,6% u 1921. na 21,9% u 1953. godini. Do izvjesnog ubrzanja došlo je u idućem međupopisnom razdoblju, tako da je za 1961. godinu konstatirano 28,3% urbanog stanovništva.

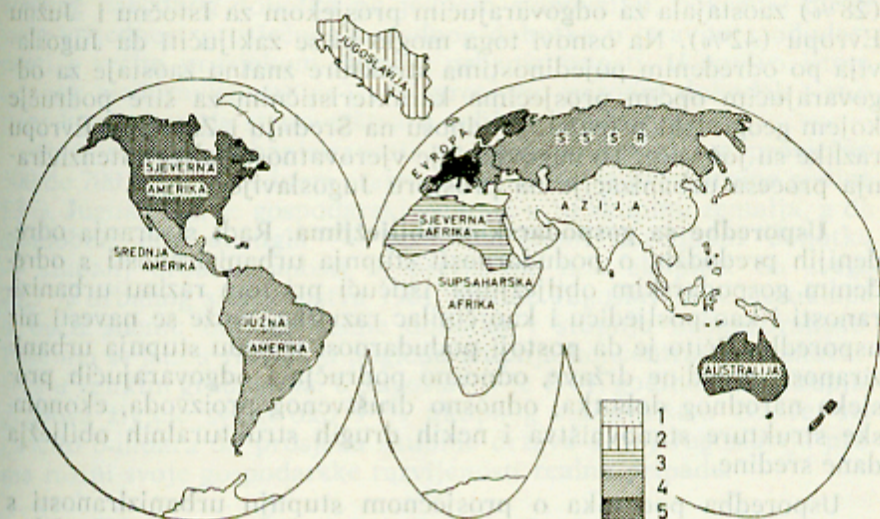
Promjene udjela gradskog u ukupnom stanovništvu Jugoslavije u razdoblju od 1921. do 1961. godine¹

Godina	% udio gradskog stanovništva
1921	16,6
1931	17,5
1948	19,8
1953	21,9
1961	28,3

Jugoslavija spada unutar evropskog prostora u skupinu zemalja s najnižim dostignutim stupnjom urbaniziranosti. To čini neposredno aktualnim da se uoče posljedice danog stanja na proces cjelokupnog daljeg društveno-gospodarskog razvitka jugoslavenskog prostora.

Na osnovi regionalnog grupiranja zemalja prema stupnju urbaniziranosti i određenih pokazatelja gospodarske razvijenosti dolazi se do prethodnog zaključka o određenoj međuzavisnosti stupnja urbaniziranosti i opće društveno-gospodarske razvijenosti. Tako npr. pretežno urbaniziranim i visoko urbaniziranim dijelovima svijeta Sjeverozapadnoj i Srednjoj Evropi, Sjevernoj Americi i Australiji istovremeno pripadaju i obilježja privredno razvijenih, odnosno visoko razvijenih zemalja. Nisko urbanizirana područja su redovito, po općem prosjeku, istovremeno i gospodarski nerazvijeniji dijelovi svijeta.

1. Podaci preuzeti iz »Problemi urbanizacije u Jugoslaviji«, XV Skupština Stalne konferencije gradova Jugoslavije, Ljubljana 1964. g.

Sl. 1. Opći prosjeci stupnja urbaniziranosti pojedinih dijelova svijeta — usporedba sa stupnjom urbaniziranosti Jugoslavije. Tumač: Oznake udjela urbanog u ukupnom stanovništvu: (1) manje od 20%, (2) 20 — 30%, (3) 30 — 40%, (4) 40 — 50% i (5) više od 50%

Fig. 1. General average urbanization degrees in individual parts of the world compared with the degree of Yugoslavia.

Legend: share of the urban inhabitants in the total population: (1) below 20%, (2) 20 — 30%, (3) 30 — 40%, (4) 40 — 50%, (5) over 50%

Opći prosjeci stupnja urbaniziranosti pojedinih dijelova svijeta oko godine 1960.²

Područje	% udio urbanog u ukupnom stanovništvu
Jugoslavija	28
Oceanija	70
Sjeverna Amerika	69
Sjeverozapadna i Srednja Evropa	67
Južna Amerika	48
SSSR	45
Srednja Amerika	43
Istočna i Južna Evropa	42
Sjeverna Afrika	34
Azija (bez SSSR-a)	19
Supaharska Afrika	13

2. Prosjeci izvedeni na osnovi podataka u Davis Kingsley »The Urbanisation of the Human Populations«, u: Scientific American, Vol. 2/3, No 3, 1965.

Jugoslavija je u pogledu stupnja urbaniziranosti 1961. godine (28%) zaostajala za odgovarajućim prosjekom za Istočnu i Južnu Evropu (42%). Na osnovi toga moglo bi se zaključiti da Jugoslavija po određenim pojedinostima strukture znatno zaostaje za odgovarajućim općim prosjecima karakterističnim za šire područje, kojem geografski pripada. U odnosu na Srednju i Zapadnu Evropu razlike su još veće. To nagovještuje vjerovatnost daljeg intenziviranja procesa urbanizacije na prostoru Jugoslavije.

Usporedbe sa gospodarskim obilježjima. Radi stvaranja određenijih predodžbi o podudarnosti stupnja urbaniziranosti s određenim gospodarskim obilježjima, ističući pri tom razinu urbaniziranosti i kao posljedicu i kao činilac razvitka, može se navesti niz usporedbi. Očito je da postoji podudarnost između stupnja urbaniziranosti pojedine države, odnosno područja i odgovarajućih prosjeka narodnog dohotka, odnosno društvenog proizvoda, ekonomske strukture stanovništva i nekih drugih strukturalnih obilježja dane sredine.

Usporedba podataka o prosječnom stupnju urbaniziranosti s prosjekom opće gospodarske razvijenosti pojedinih područja, iskazanom u prosječnom narodnom dohotku po jednom stanovniku, može predstavljati indikaciju o eventualnom zaostajanju procesa urbanizacije za općim tokovima razvitka. Iako ne treba zanemarivati fizičko-geografske, kulturne i socijalne i druge osobitosti pojedinih zemalja, uključujući tu i utjecaje proistekle iz određenog specifičnog povijesnog naslijeđa, očito je da opći stupanj razvijenosti i stupanj urbaniziranosti nisu neovisne varijable niti je njihov međudodnos irelevantan za dalji tok razvitka.

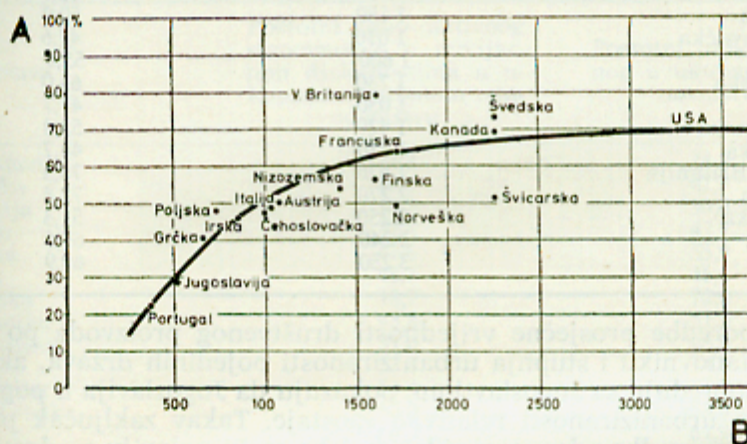
Prosiečni stupanj urbaniziranosti po skupinama država svrstanim na osnovi prosječnog narodnog dohotka po jednom stanovniku — stanje oko 1960. g.³

Skupine država	Prosiečni postotni udio urbanog u ukupnom stanovništvu	Prosiečni postotni udio stanovništva gradova sa 100 000 i više stanovnika u ukupnom stanovništvu
Države s prosiečnim narodnim dohotkom po jednom stanovniku:		
manje od 100 US \$	15	7
100 — 300 US \$	43	22
300 — 700 US \$	53	34
700 — 1500 US \$	70	36
više od 1500 US \$	70	49
Države koje se nisu mogle razvrstati	18	12

3. Podaci preuzeti od Davis Kingsley, cit. rad str. 46.

Usporedba skupina zemalja, svrstanih na osnovi veličine prosječnog narodnog dohotka po jednom stanovniku, pokazuje da je veća vrijednost prosječnog narodnog dohotka u izravnoj podudarnosti s većim prosjekom stupnja urbaniziranosti. U gotovo istom odnosu međuzavisnosti su i veći prosječni narodni dohodak i stupanj koncentracije stanovništva u velikim gradovima.

Opći stupanj urbaniziranosti za skupinu zemalja s prosječno 300 do 700 US \$ po jednom stanovniku iznosio je promatrane godine 53%. Jugoslavija se gospodarski svrstala u tu skupinu zemalja, a da istodobno nije dostigla — po prosječnom narodnom dohotku — stupanj urbaniziranosti ni prethodne niže skupine. Sa svega 28,3% urbanog stanovništva 1961. godine Jugoslavija se ne uklapa u opću shemu odnosa visine dohotka i stupnja urbaniziranosti. Posebno se ističu razlike u pogledu stupnja koncentracije stanovništva u velikim gradovima. U Jugoslaviji je 1961. godine u toj skupini gradova živjelo svega oko 9% ukupnog stanovništva države, što izričito odudara od prosjeka skupine država kojoj Jugoslavija prema razini svoje gospodarske razvijenosti realno pripada.

Sl. 2. Odnos između prosječne vrijednosti društvenog proizvoda po jednom stanovniku i stupnja urbaniziranosti izdvojenih država — konstrukcija krivulje međuzavisnosti. Tumač: A — postotni udio urbanog u ukupnom stanovništvu, B — Prosječna vrijednost društvenog proizvoda po jednom stanovniku u US \$

Fig. 2. Proportion between the average per-capita value of the national product and the urbanization degree of selected countries — interdependence curve.

Legend: A — percentage of the urban inhabitants in the total population. B — average per-capita value of the national product in US \$

Visina prosječnog društvenog proizvoda po jednom stanovniku, u usporedbi sa stupnjem urbaniziranosti pojedinih država može biti određena indikacija o daljem predvidivom toku urbanizacionih procesa. Karakteristično je da se odgovarajući prosjeci za društveni

produkt po jednom stanovniku i stupanj urbaniziranosti ne povećavaju izričito proporcionalno. Za Jugoslaviju je karakteristično da njen stupanj urbaniziranosti, valoriziran i na osnovi takvih uvjetnih mjerila, zaostaje za općom gospodarskom strukturom države. **Kod toga, međutim, treba poštivati činjenicu da se na višem stupnju gospodarske razvijenosti tokovi porasta društvenog proizvoda po jednom stanovniku i porasta stupnja urbaniziranosti — izričito razlikuju.**

Usporedba prosječne vrijednosti društvenog proizvoda po jednom stanovniku i stupnja urbaniziranosti izdvojenih država

Država	Društveni proizvod po jednom stanovniku 1966. g. u US \$ ⁴	Postotni udio urbanog u ukupnom stanovništvu 1960/61 g. ⁵
Jugoslavija	510	28,3
Grčka	660	40,3
Irska	850	46,1
Poljska	730	47,7
Portugal	380	22,7
Austrija	1 150	50,0
Cehoslovačka	1 010	47,6
Finska	1 600	55,9
Francuska	1 730	63,0
Italija	1 030	47,7
Nizozemska	1 420	53,8
Norveška	1 710	48,7
Velika Britanija	1 620	78,3
Svedska	2 270	72,8
Svicarska	2 250	51,3
Kanada	2 240	69,6
USA	3 250	69,9

Usporedbe prosječne vrijednosti društvenog proizvoda po jednom stanovniku i stupnja urbaniziranosti pojedinih država, ako se one uspoređuju sa Jugoslavijom, pokazuju da Jugoslavija u pogledu stupnja urbaniziranosti relativno zaostaje. Takav zaključak proizlazi iz usporedbe odgovarajućih prosjeka za Jugoslaviju s odgovarajućim podacima za države kojih se prosječni društveni proizvod po jednom stanovniku kreće do 1 000 US \$.

Za ocjenu mogućih poticaja za dalju urbanizaciju mogu poslužiti i podaci o suvremenoj raspodjeli aktivnog stanovništva Jugoslavije po pojedinim skupinama djelatnosti. Za Jugoslaviju je općenito karakterističan razmjerno nizak postotni udio aktivnog stanovništva u tercijarnim djelatnostima, a upravo ta skupina stanovništva pozitivno utječe na preobražaj većih ruralnih u urbanizirana naselja.

4. Izvor podataka: »World Bank Atlas of Population and per Capita Product«, u: Finance and Development, Vol. 6, No 1, March 1969.

5. Izvor: Statistički godišnjaci Ujedinjenih naroda, Demografska statistika

Na tercijarne djelatnosti u Jugoslaviji je 1961. godine otpadalo svega 24,2 % od ukupnog aktivnog stanovništva.⁶ To je znatno manje od prosjeka u većini evropskih država. U vrijeme na koje se odnosi navedeni podatak niži postotni udio aktivnog stanovništva u tercijarnim djelatnostima imala je jedino Grčka, a vjerojatno još i Bugarska i Rumunjska, za koje države ne postoje usporedivi podaci za navedenu godinu. Dok je u Jugoslaviji promatrane godine na aktivno stanovništvo u tercijarnim djelatnostima otpadalo svega 24,2 % od ukupnog aktivnog stanovništva, u većini evropskih država se udio te skupine aktivnog stanovništva kretao od 30—55 %.

Usporedba podataka o postotnom udjelu aktivnog stanovništva u tercijarnim djelatnostima u ukupnom aktivnom stanovništvu s podatkom o stupnju urbaniziranosti pojedinih država pokazuje određenu podudarnost odnosno međuzavisnost ta dva obilježja strukture.

Usporedba udjela aktivnog stanovništva u tercijarnim i ostalim djelatnostima sa stupnjem urbaniziranosti pojedinih država — stanje 1960, odnosno 1961. godine⁷

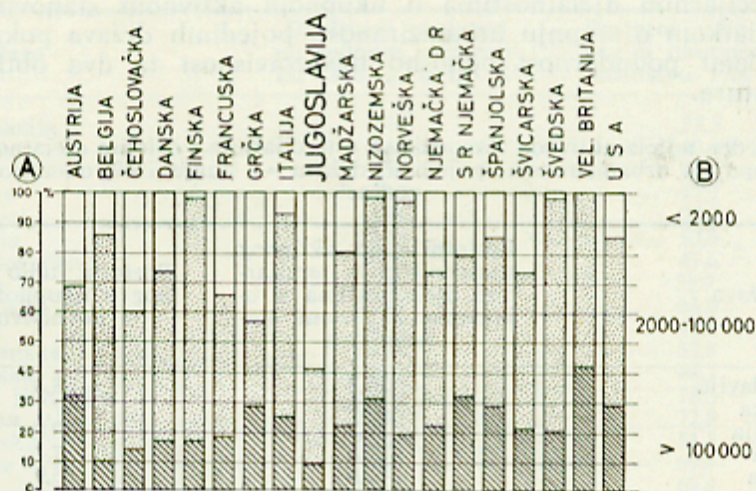
Država	Postotni udio aktivnog stanovništva u tercijarnim djelatnostima u ukupnom aktivnom stanovništvu	Postotni udio urbanog u ukupnom stanovništvu
Jugoslavija	24,2	28,3
Poljska	29,0	47,7
Austrija	30,7	50,0
Italija	32,6	47,7
Finska	42,6	55,9
Irska	48,7	46,1
Sveđska	48,7	72,8
Švicarska	48,8	51,3
Francuska	51,6	63,0
Danska	53,8	74,1
Norveška	54,4	48,7
Nizozemska	58,0	53,8
USA	66,0	69,9

U okviru razmatranja možebitnih međuzavisnosti između strukture aktivnog stanovništva i stupnja urbaniziranosti ne bi trebalo zanemariti određena osebujna gospodarska i geografska obilježja pojedinih država, što izravno ili posredno utječe na stvarnu strukturu. Na primjer pomorstvo, turizam, međunarodni geografski po-

6. Radi mogućnosti međunarodnih usporedbi ovdje je aktivno stanovništvo svrstano po zoru na statistiku Ujedinjenih naroda na slijedeće skupine: (1) Poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov, (2) Rudarstvo, industrija i ostale prerađivačke djelatnosti i (3) Tercijarne i ostale djelatnosti. Kada se ovdje govori o »tercijarnim djelatnostima« podrazumijeva se čitava skupina »tercijarne i ostale djelatnosti«.

7. Izvor podataka: Statistički godišnjaci Ujedinjenih naroda.

ložaj i drugi činioci znatno utječu na opredjeljivanje stanovništva po pojedinim djelatnostima i na modifikacije usmjeravanja gospodarskog razvitka. Tako se razmjerno visok udio stanovništva u tercijarnim djelatnostima u Francuskoj, Nizozemskoj, Švicarskoj, Norveškoj i drugdje može objašnjavati između ostalog i određenim osobitostima svake pojedine države. Međutim, takvi osobiti poticaji za jačanje skupine tercijarnih djelatnosti imaju realnu osnovu i u Jugoslaviji. Iz toga se može zaključiti da postoje sasvim realne osnove za razvoj tercijarnog sektora privrede a samim tim i za dalje urbaniziranje dijelova jugoslavenskog prostora.

Sl. 3. Međunarodna usporedba strukture naseljenosti Jugoslavije, s obzirom na demografsku veličinu naselja. Tumač: A — mjerilo postotnog udjela ukupnog stanovništva pojedinih skupina naselja u ukupnom stanovništvu države, B — skupine naselja s obzirom na broj stanovnika naselja

Fig. 3. The settlement structure of Yugoslavia in international comparison with respect to the inhabitant numbers of settlements.

Legend: A — percentage of the inhabitants of individual settlement groups in the total national population, B — settlements groups according to the number of inhabitants

Usporedbe strukture naseljenosti. U okviru analize zatečene strukture Jugoslavije treba posebno istaknuti da se struktura naseljenosti jugoslavenskog prostora izričito razlikuje od odgovarajuće strukture većine evropskih država. Kao primjer navodi se raspodjela stanovništva države po pojedinim skupinama naselja prema demografskoj veličini naselja. Naselja su svrstana u tri osnovne skupine i to: 1. naselja s manje od 2 000 stanovnika, 2. naselja s 2 000—100 000 stanovnika i 3. naselja sa 100 000 i više stanovnika. Opisano svrstavanje stanovništva dozvoljava osnovne predodžbe o stupnju prostorne koncentracije stanovništva. Za Jugoslaviju je

Stupanj prostorne koncentracije stanovništva u izdvojenim državama — stanje oko 1961. godine⁸

Država	% udio po skupinama naselja			Svega	Godina
	naselja sa manje od 2000 stanovnika	naselja sa 2000 do 100 000 stanovnika	naselja sa više od 100 000 stanovnika		
Austrija	32	36	32	100	1966
Belgija	14	75	10	100	1966
Čehoslovačka	40	46	14	100	1964
Danska	27	56	17	100	1965
Finska	2	81	17	100	1964
Francuska	34	48	18	100	1964
Grčka	43	29	28	100	1961
Italija	7	68	25	100	1961
JUGOSLAVIJA	59	32	9	100	1961
Mađarska	20	58	22	100	1960
Nizozemska	2	67	31	100	1966
Norveška	3	78	19	100	1966
SR Njemačka	21	47	32	100	1967
Španjolska	15	57	28	100	1960
Švicarska	27	52	21	100	1960
Svedska	2	78	20	100	1964
Velika Britanija	0	58	42	100	1966
USA	15	57	28	100	1960

karakterističan najviši stupanj »raštrkanosti« stanovništva i najniži stupanj koncentracije stanovništva u velikim gradovima.

Prema stanju 1961. godine u Jugoslaviji je u skupini najmanjih naselja, tj. u naseljima s manje od 2 000 stanovnika živjelo 59 % od ukupnog stanovništva države. U većini drugih evropskih država udio te skupine naselja u ukupnom stanovništvu kreće se između 20—40 %. U velikim gradovima, podrazumijevajući tu gradove sa 100 000 i više stanovnika, živjelo je iste godine svega 9 % stanovništva Jugoslavije. U većini evropskih država na velike gradove otpada 15—25 % od ukupnog stanovništva svake pojedine države.

Sasvim je sigurno da prostorni razmještaj stanovništva u određenoj mjeri utječe na prostorni razmještaj gospodarskih aktivnosti. Izuzevši poljoprivredu, disperzni razmještaj stanovništva u pravilu ne predstavlja prednost za razvoj većine privrednih djelatnosti, što se naročito odnosi na industriju. To ujedno objašnjava tendencije prostornog prerazmještaja stanovništva, koje su na prostoru Jugoslavije konstatirane tokom posljednja dva desetljeća. Istovremeno, zatečena struktura naseljenosti — uz već navedene činioce što proizlaze iz gospodarske strukture Jugoslavije, potvrđuje realnost i nužnost dalje urbanizacije jugoslavenskog prostora.

Proces deagrarizacije — činilac urbanizacije. U Jugoslaviji je u toku proces znatnijih promjena gospodarske strukture stanovniš-

8. Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 1969, Beograd 1969, str. 614 — 615.

tva i strukture naseljenosti u cjelini. Jedno od bitnih obilježja tih promjena je smanjenje relativnog značenja i brojčane snage poljoprivredne skupine stanovništva. Taj je proces započeo negdje oko 1950. godine, iako su određene tendencije u tom pogledu inicirane već u prvim godinama nakon drugog svjetskog rata.

U okviru promjene značenja poljoprivredne skupine stanovništva posebno je važno da se poljoprivredno stanovništvo i brojčano smanjuje. Tako se npr. u razdoblju od 1953. do 1961. godine, dakle kroz svega osam godina, poljoprivredno stanovništvo Jugoslavije smanjilo za 1 118 000 osoba. To znači da se poljoprivredno stanovništvo Jugoslavije godišnje smanjivalo za oko 140 000 osoba.

Promjene broja poljoprivrednog stanovništva i postotnog udjela poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu Jugoslavije, republika i pokrajina u razdoblju od 1953. do 1961. godine⁹

Republika, pokrajina	Broj poljoprivrednog stanovništva		Postotni udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu	
	1953	1961	1953	1961
Bosna i Hercegovina	1 770 332	1 644 148	62,2	50,8
Crna Gora	258 102	221 784	61,5	47,0
Hrvatska	2 209 716	1 824 819	56,4	43,9
Makedonija	818 467	721 550	62,7	51,3
Slovenija	602 609	495 246	41,1	31,1
Srbija	4 656 608	4 290 050	66,7	56,1
Uža Srbija	2 993 822	2 710 799	67,1	56,2
Vojvodina	1 077 983	960 870	62,9	51,8
Kosovo	584 803	618 381	72,4	64,1
Jugoslavija	10 315 834	9 197 597	60,9	49,7

U Jugoslaviji je tokom proteklih 20 godina u toku proces djelimične deagrarijacije. Usporedbe podataka o broju poljoprivrednog stanovništva 1953, odnosno 1961. godine pokazuju da čitav prirodni porast stanovništva, kao i onaj dio poljoprivrednog stanovništva za koji se skupina poljoprivrednog stanovništva smanjuje, treba smatrati veličinom rasta nepoljoprivrednog stanovništva. U promatranom je razdoblju od 1953. do 1961. godine porast nepoljoprivrednih skupina stanovništva bio razmjerno velik.

Za svega osam godina (1953—1961) broj nepoljoprivrednog stanovništva Jugoslavije se povećao za 2 677 000. Takav ubrzani porast nepoljoprivredne skupine stanovništva bio je snažna osnova urbanizacije, pa je to uvjetovalo da se u istom razdoblju urbano stanovništvo povećalo za više od 1,5 milijuna, a da time istovremeno nisu potpuniše iskorištene realno postojeće demografske mogućno-

9. Izvor »Popis stanovništva 1953, knjiga XIV — Osnovni podaci o stanovništvu«, Beograd 1958 i »Statistički godišnjak Jugoslavije — 1968«, Beograd 1968.

sti urbanizacije. Ograničavajući činilac bile su nedovoljne gospodarske mogućnosti stanovništva i društva da potpuniije podrže širenje urbanih zajednica stanovništva.

Promjena broja poljoprivrednog, odnosno nepoljoprivrednog stanovništva na području Jugoslavije u razdoblju od 1953. do 1961. godine

Skupina stanovništva	Broj stanovnika u tisućama ¹⁰			Indeks (1953=100,0)
	1953	1961	Razlika	
Poljoprivredno stanovništvo	10 316	9 197	-1 119	89,2
Nepoljoprivredno stanovništvo	6 675	9 352	+2 677	140,1
Ukupno stanovništvo	16 991	18 549	+1 558	109,2

U okviru analize procesa smanjivanja poljoprivrednog stanovništva i bitnog jačanja skupine nepoljoprivrednog stanovništva važno je istaknuti da se radi o tokovima promjena koji su karakteristični za sve dijelove Jugoslavije. U razdoblju od 1953. do 1961. godine broj se poljoprivrednog stanovništva smanjio u svim republikama i pokrajinama, izuzevši pokrajinu Kosovo.

U pojedinim republikama smanjenje poljoprivrednog stanovništva je bilo znatno. Tako se npr. u Hrvatskoj u razdoblju od 1953. do 1961. godine poljoprivredno stanovništvo smanjilo za 385 tisuća, što u odnosu na broj poljoprivrednog stanovništva te republike 1953. godine iznosi 17 %. U nekim drugim republikama brojčano smanjenje poljoprivrednog stanovništva za isto vremensko razdoblje bilo je manje. Stvarno značenje promjena može se ocjenjivati na osnovi relativnih pokazatelja smanjenja poljoprivrednog stanovništva. U promatranom razdoblju poljoprivredno stanovništva se u odnosu na 1953. godinu u relativnom pogledu najviše smanjilo u Sloveniji (18 %) i Hrvatskoj (17 %), a zatim slijede Crna Gora (14 %), Makedonija (12 %), Vojvodina (10 %), Uža Srbija (9 %) i Bosna i Hercegovina (7 %). Jedino na području Kosova poljoprivredno stanovništvo se u razdoblju od 1953. do 1961. godine povećalo za 6 %; s obzirom na općenito visok porast ukupnog stanovništva Kosova i na tom području se relativni udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu znatno smanjio (od 72,4 % u 1953. godini na 64,1 % u 1961. godini).

S obzirom na razlike u strukturi pojedinih dijelova Jugoslavije kao i s obzirom na niz specifičnih utjecaja što imaju donekle različito značenje za razvoj svakog pojedinog područja Jugoslavije,

10. Stanovništvo dijela bivše »Slobodne teritorije Trsta« koji je kasnije pripao Jugoslaviji, nije moglo biti za 1953. godinu egzaktno razvrstano. Radi se o oko 53 000 stanovnika koji su za navedenu godinu uključeni u nepoljoprivredno, odnosno ukupno stanovništvo.

treba očekivati da će se dalji tokovi deagrarnizacije u pojedinim dijelovima Jugoslavije u većoj ili manjoj mjeri razlikovati. Ustanovljene osobitosti dosadašnjeg razvitka pojedinih republika i pokrajina predstavljaju u tom pogledu važnu indikaciju. Opći tok procesa smanjenja relativnog značenja poljoprivredne skupine stanovništva, a posebno regionalne specifičnosti toga procesa važna su osnova za stvaranje određenijih pretpostavki o budućim tokovima urbanizacije.

Struktura naseljenosti — činilac urbanizacije. Važna osnova za stvaranje pretpostavki o budućim tokovima, a također i značajkama urbanizacije, jesu spoznaje o promjenama u pogledu prostornog razmještaja stanovništva po skupinama naselja, s obzirom na njihovu veličinu, podrazumijevajući pod tim broj stanovnika naselja. Prethodno je navedeno da Jugoslavija prema relativnoj brojčanoj snazi stanovništva u naseljima s manje od 2 000 stanovnika pripada skupini država u kojima prevladavaju obilježja raštrkane — disperzne naseljenosti. Na stanovništvo naselja s manje od 2 000 stanovnika otpadalo je 1961. godine 59 % ukupnog stanovništva države.

Neposredno nakon drugog svjetskog rata (1948. godine) u Jugoslaviji je u naseljima s manje od 2 000 stanovnika živjelo 10,26 milijuna stanovnika. Do 1961. godine stanovništvo ove skupine naselja se povećalo na 10,92 milijuna. U svim ostalim, dakle većim naseljima, živjelo je 1948. godine 5,58, a 1961. godine 7,63 milijuna stanovnika.

Promjene brojčane snage pojedinih skupina naselja Jugoslavije u razdoblju od 1953. do 1961. godine¹¹

Skupina naselja prema broju stanovnika ¹²	Broj stanovnika u tisućama		
	1948 ¹³	1953 ¹³	1961
manje od 2 000	10 260	10 761	10 917
2 000 — 4 999	1 903	2 022	2 246
5 000 — 9 999	883	962	1 154
10 000 — 49 999	1 344	1 558	2 055
50 000 — 99 999	350	406	515
više od 100 000	1 102	1 282	1 662
Svega	15 842	16 991	18 549

11. Izvor: »Popis stanovništva 1961 — Knjiga X, Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953. i 1961, Rezultati za naselja«, Beograd, 1965.

12. Naselja su razvrstana po pojedinim skupinama na osnovi broja stanovnika na dan popisa 1961. godine.

13. Izvorni podaci za 1948. i 1953. g. su korigirani, kako bi se uskladili sa zbirkovima.

Do bitne promjene u pogledu stanovništva pojedinih skupina naselja došlo je u razdoblju od 1953. do 1961. godine. Porast stanovništva naselja sa manje od 2 000 stanovnika prvo je usporen, a negdje oko 1958. godine potpuno zaustavljen, da bi se ubrzo zatim njihovo stanovništvo počelo postupno smanjivati.

Za promjene u pogledu prostorne strukture naseljenosti Jugoslavije, a uzimajući kao osnovu rezultate popisa stanovništva 1953. i 1961. godine, karakteristično je da se pojavljuje težnja za određenu koncentraciju stanovništva. Promatrajući Jugoslaviju kao cjelinu, promjene u gore navedenom razdoblju mogu se sažeti u slijedeće osnovne zaključke:

- Tendencije disperznog razmještaja priraštaja stanovništva uglavnom su zaustavljene; indeks porasta od svega 101,8 za naselja sa manje od 2 000 stanovnika upućuje na zaključak da neposredno predstoji smanjivanje demografske snage ove skupine naselja.
- Skupine naselja sa 2 000—5 000 i 5 000—10 000 stanovnika imale su umjereni porast stanovništva (indeks 110,3, odnosno 119,4); može se sa sigurnošću pretpostaviti da su mnoga veća seoska naselja doživjela bitan preobražaj svoje gospodarske strukture, što je omogućilo dalji rast stanovništva u njima. Porast stanovništva ove skupine naselja kretao se oko vrijednosti prirodnog porasta stanovništva, a negdje i iznad toga, što znači da je bilo i određene imigracije u ta naselja.
- Veća i velika naselja, podrazumijevajući tu naselja sa 10 000 i više stanovnika, imala su razmjerno visoke prosjeke porasta stanovništva. Unutar navedene skupine postoje manje razlike u pogledu porasta stanovništva, s tim da su relativno aktivniji bili manji i veliki gradovi (10 000—50 000, odnosno s više od 100 000 stanovnika), a nešto manje aktivni srednje veliki gradovi. Razlike su, međutim, manjeg značenja, pa se općenito može zaključiti da su naselja sa 10 000 i više stanovništva preuzela vodeću ulogu u daljem razvoju stanovništva Jugoslavije.

Između pojedinih područja Jugoslavije postoje određene razlike u pogledu promjene značenja pojedinih skupina naselja. Te se razlike djelomično mogu objasniti različitom razinom opće društveno-gospodarske razvijenosti pojedinih područja, iz čega proizlaze vremenski neujednačene promjene trendova, a također i različitim značenjem pojedinih gradskih središta unutar općeg jugoslavenskog sustava društvenih središta. Postoje i druge osobite okolnosti koje će i u idućem razdoblju vjerojatno u određenoj mjeri dolaziti do izražaja u razvitku sustava gradskih središta u pojedinim republikama.

Za Hrvatsku, Makedoniju i Užu Srbiju je značajno da se već tokom razdoblja od 1953. do 1961. godine broj stanovnika naselja sa manje od 2 000 stanovnika počeo smanjivati (indeksi od 96,3 do

97,9). U Hrvatskoj je razmjerno najveći porast stanovništva utvrđen u srednje velikim gradovima, tj. naseljima sa 10 000—100 000 stanovnika, što znači da je u toku proces jačanja jedne proširene mreže društvenih središta. U Makedoniji prevladalo je značenje Skopja kao osnovnog težišta aglomeriranja urbanog stanovništva (indeks 138,9). Na području Uže Srbije veće relativno značenje imao je razvoj srednje velikih gradova sa 10 000 do 50 000 stanovnika (indeks 141,6).

Za Crnu Goru, Sloveniju i Vojvodinu bila je za ovdje promatrano razdoblje od 1953. do 1961. godine karakteristična stagnacija stanovništva u naseljima s manje od 2 000 stanovnika (indeksi oko 100, a jedino u Vojvodini 103). U Crnoj Gori težište urbanizacije predstavljaju naselja sa 10 000 do 50 000 stanovnika, što je odnosu na tamošnje prilike indikacija težnje za znatnijom koncentracijom stanovništva. U Sloveniji su tendencije bile suprotne; najveći relativni porast stanovništva zabilježen je u naseljima sa 5 000 do 10 000 stanovnika, što znači da je prevladavala tendencija teritorijalno šire urbanizacije, a ne koncentracije stanovništva u većim gradovima. Za Vojvodinu je karakteristično da je Novi Sad bio relativno najprivlačnije središte okupljanja stanovništva.

Tendencije izvjesne koncentracije stanovništva u srednje velikim i velikim gradovima Jugoslavije bilo bi preuranjeno ocijeniti kao stihijske. Za sada je preuranjeno nagovještavati da Jugoslaviju, ako se konstatirane tendencije određene koncentracije stanovništva kroz određeno vrijeme nastave, očekuju problemi hipertrofirano rasta velikih gradova. Činjenica je da u velikim gradovima Jugoslavije, podrazumijevajući tu gradove sa 100 000 i više stanovnika, 1961. godine živjelo 45 % od ukupnog urbanog stanovništva države. Međutim, navedena skupina velikih gradova je iste godine učestvovala u ukupnom stanovništvu Jugoslavije sa svega 9 %. Činjenica je da procesom urbanizacije nije jednako vrijedno stimuliran razvoj svih skupina gradova, ali za to postoje određeni ekonomski razlozi (razvijenija privreda i infrastruktura u većim gradovima i sl.) Već u proteklom razdoblju ustanovljene su težnje određenog širenja urbanizacionih procesa i na manja naselja, pa privlačna snaga velikih gradova ne može i neće predstavljati jedinu bitnu osnovu dalje urbanizacije jugoslavenskog prostora.

Tokom posljednjih desetak godina u Jugoslaviji se pojavljuju tendencije postupnog prostornog širenja urbanizacionih procesa. Zbog toga bi u odnosu na dane jugoslavenske prilike bilo pogrešno poistovjećivati pojam urbanizacije s rastom gradova. Urbanizacija i rast gradova nisu pojave, odnosno procesi istih značajki; urbanizacija je proces promjena šire prostorne razvijenosti i sadržajno složeniji, jer obuhvaća osim rasta gradova također i preobražavanje mnogih ruralnih naselja i cijelih ruralnih područja.

S prethodno navedenom promjenom značajki urbanizacije povezana je i promjena značenja nekih pojmova. Tu se posebno misli na značenje pojma selo, koji se i u našoj zemlji više ne može pois-

tovejivati s oznakom za poljoprivredno naselje. U društvenim zajednicama na nižem stupnju razvijenosti selo je redovito zajednica poljoprivrednog stanovništva. U Jugoslaviji se, međutim, ukupan broj poljoprivrednog, odnosno ruralnog stanovništva znatnije razlikuje. To konkretno znači da u selima živi znatan broj nepoljoprivrednog stanovništva, što pokazuje da se određene skupine seoskih naselja urbaniziraju.

Pokretnost radne snage — činilac urbanizacije. Razlika između stambenog, odnosno radnog prostornog razmještaja stanovništva na području Jugoslavije u proteklom razdoblju nakon 1950. godine bile su u stalnom porastu. U okviru zaključka o nepostojanosti postojećeg prostornog razmještaja stanovništva Jugoslavije, posebno treba istaći relativno visok stupanj dnevne mobilnosti stanovništva. Radi se o dnevnim, a u manjoj mjeri tjednim migracijama radne snage. Odvijaju se pretežno iz prenaseljenih seoskih naselja, što leže do na oko 50 km udaljenosti od nekog važnijeg industrijskog središta, do gradova s određenom koncentracijom radnih mjesta. Godine 1961. od ukupnog broja radnika i službenika njih 27% je bilo zaposleno izvan naselja u kojem su stalno boravili.

Struktura skupine stanovništva radnici — službenici prema mjestu rada 1961. godine, po republikama i pokrajinama¹⁴

Republika — pokrajina	Postotni udio u ukupnom broju radnika — službenika		Svega
	Osobe koje ra- de u mjestu stanovanja	Osobe koje ra- de izvan mjes- ta stanovanja	
Bosna i Hercegovina	63,9	36,1	100,0
Crna Gora	70,0	30,0	100,0
Hrvatska	73,7	26,3	100,0
Makedonija	80,9	19,1	100,0
Slovenija	58,7	41,3	100,0
Srbija	79,7	20,3	100,0
Uža Srbija	77,6	22,4	100,0
Vojvodina	86,7	13,3	100,0
Kosovo	67,8	32,2	100,0
Jugoslavija	72,9	27,1	100,0

Od ukupnog aktivnog stanovništva Jugoslavije 1961. godine otpadalo je oko 11 % na osobe što su bile zaposlene izvan naselja u kojem su stalno boravile. Ocjenjujući mobilnost stanovništva na osnovi strukture radnika-službenika prema mjestu rada, odnosno stanovanja, može se zaključiti slijedeće:

— Stupanj dnevne mobilnosti stanovništva po pojedinim područjima može predstavljati nagovještaj o daljim migracijama stanovništva, podrazumijevajući tu preseljavanja. Takve se ocjene odnose na područja gdje se dnevne migracije odvijaju pod izuzetno teškim uvjetima i gdje je prenaseljenost poljopriv-

14. Izvor: »Popis stanovništva 1961, Knjiga VI, Vitalna, etnička i migraci-
ona obilježja«, Beograd, 1967, str. 6.

rednih naselja dostigla kritičnu točku, a ne postoje uvjeti za preobražaj takvih poljoprivrednih naselja u urbanizirane zajednice stanovništva. Kao primjer mogla bi se izdvojiti pojedina područja u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i dr.

- Uvjeti za dnevnu mobilnost stanovništva ukoliko se kreću unutar granica određenih mjerila racionalnosti (vrijeme i troškovi komuniciranja), mogu umanjiti nužnost preseljavanja. To ovisi o odgovarajućoj organizaciji prometnih veza i o podizanju komunalnog standarda u naseljima koja su ishodišta migrirajuće radne snage.

Kao primjer mogu poslužiti pojedina područja u Sloveniji.

Općenito treba smatrati da sadašnji stupanj dnevne mobilnosti *radne snage usuduje na pristojnost i podizanje dojučeršnjih* podsticaja za dalji nastavak ustanovljenih težnji određenog prostornog prerasmjesta stanovništva. Poznato je da su područja s intenzivnijim kontaktima s razvijenim društvenim središtima podložnija emigracionim tendencijama. U okviru takvog razmatranja korisno je posebno istaknuti neke značajke strukture stanovništva što živi na poljoprivrednim gospodarstvima.

Podaci o poljoprivrednom stanovništvu na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu su općenito važni za ocjenu suvremenog toka promjena na jugoslavenskom selu. Na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu živjelo je 1960. godine 12 590 000, a 1969. godine 12 084 000 stanovnika. Godine 1969. od ukupnog stanovništva na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu njih 1 449 000 je bilo zaposleno izvan poljoprivrednog gospodarstva.¹⁵ Na osnovi navedenih podataka može se zaključiti slijedeće:

- Broj stanovnika što živi na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu znatno je veći od ukupnog broja poljoprivrednog stanovništva Jugoslavije. Tako je 1960. godine na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu živjelo 12,6 milijuna stanovnika, dok je 1961. godine ukupno poljoprivredno stanovništvo obuhvaćalo 10,3 milijuna osoba. Ukoliko se podaci svedu na istu godinu (1960), stanovništvo što živi na poljoprivrednim gospodarstvima je za 2,1 milijuna brojnije od poljoprivrednog stanovništva. Spomenuti podatak uvjerljivo potvrđuje općenito poznatu činjenicu o prenaseljenosti jugoslavenskih poljoprivrednih gospodarstava i potvrđuje postojanje realnih osnova za relativno širok obuhvat urbanizacionih procesa u idućim etapama razvitka Jugoslavije.
- U razdoblju od 1960. do 1969. godine broj stanovnika na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu smanjio se od 12,6 na 12,1 milijun. Ta se skupina stanovništva smanjila za

15. Izvor podataka: »Prvi rezultati popisa poljoprivrednih gospodarstava 1969«, Radni dokumenat Saveznog zavoda za statistiku, God. VI — br. 31, 1969. g.

506 tisuća. Može se ocijeniti da se kroz isto razdoblje poljoprivredno stanovništvo smanjilo za oko jedan milijun. To pokazuje da je u proteklom razdoblju proces potpunog preobražaja poljoprivrednih u nepoljoprivredna domaćinstva bio sporiji od procesa preorijentacije dijela aktivnih poljoprivrednika na nepoljoprivredne aktivnosti. Još uvijek je dakle u toku proces povećanja skupine domaćinstava sa tzv. mješovitim izvorima prihoda (istovremeno od poljoprivrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti). Takve su tendencije realno usporile tokove urbanizacije, što međutim treba smatrati kao objektivnu društveno-gospodarsku nužnost; kao ograničavajući činioci mogu se navesti razmjerno niski osobni dohoci nekvalificirane i priučene radne snage i razmjerno ograničene mogućnosti za bitnije povećanje društvene potrošnje za jedan znatnije proširen prostorni obuhvat urbanizacije.

- Godine 1969. gotovo 1,5 milijun osoba što živi na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu bilo je zaposleno izvan poljoprivrednih gospodarstava. Navedenu skupinu aktivnog stanovništva treba uvećati za uzdržavanje članova porodice. Uz primjenu faktora 2,5—2,7 dolazi se do ocjene da na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu živi 3,7—4,0 milijuna stanovnika što nisu isključivo ovisni o dohotku iz poljoprivrede. Znatna skupina stanovništva u ruralnim naseljima, u manjoj ili većoj mjeri neovisna o dohotku iz poljoprivrede, važan je podstrek urbanizacije.

Razmjerno visoki stupanj pokretnosti radne snage na području Jugoslavije, te očita nepostojanost strukture još uvijek vrlo brojne skupine stanovništva, što živi na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu, važne su osnove za zaključke o nepostojanosti

Promjena broja stanovnika na poljoprivrednim gospodarstvima u osobnom vlasništvu u razdoblju od 1960. do 1969. g. i zaposlenost stanovništva na poljoprivrednim gospodarstvima izvan poljoprivrede 1969. godine¹⁶

Republika — pokrajina	Stanovništvo u tisućama			Zaposleno izvan poljoprivrednog gospodarstva 1969. g.	
	1960	1969	Indeks (1960=100)	Broj u tisućama	%
Bosna i Hercegovina	2 503	2 706	108,1	290	10,7
Crna Gora	339	309	91,1	30	9,7
Hrvatska	2 775	2 498	90,0	368	14,7
Makedonija	947	882	93,1	92	10,4
Slovenija	822	739	89,9	147	19,9
Srbija	5 204	4 950	95,1	522	10,5
Uže područje	3 325	3 118	93,8	302	9,7
Vojvodina	1 124	995	88,5	160	16,1
Kosovo	755	837	110,9	59	7,0
Jugoslavija	12 590	12 084	96,0	1 449	12,0

16. Cit. radni dokument Saveznog zavoda za statistiku.

postojeće strukture naseljenosti Jugoslavije, kao i realnoj nužnosti dalje urbanizacije.

Prostorno širenje urbanizacionih procesa. Kada se govori o značajkama urbanizacije u Jugoslaviji treba istaknuti da se tu ne radi o koncentraciji stanovništva isključivo u gradovima, i to posebno ne unutar njihovih starih međa. Iako znatan dio porasta urbanog stanovništva otpada na gradove, i to posebno na srednje velike i velike gradove, zapravo se radi o urbanizaciji novih prostora i naselja u bližoj okolini starih gradskih jezgri, što se postupno uklapaju u gradove. Jugoslavenski gradovi se istodobno povećavaju demografski i proširuju prostorno. Osim toga čitav niz prostorno izdvojenih seoskih naselja, pošto se u njima dostigne određena koncentracija stanovništva i pošto se u njima razvija šira, razvijenija i složenija gospodarska osnova života stanovništva, postupno razvijaju standard karakterističan za manja gradska naselja; tako ta naselja postupno poprimaju strukture urbaniziranih zajednica stanovništva.

Dakle, i u idućem razdoblju treba očekivati određenu prostornu širinu urbanizacionih procesa, s tim što će težišta — žarišta urbanizacije biti gradovi koji su već u prethodnom razdoblju dostigli određeni stupanj gravitacione privlačnosti i koji su kadri razviti društveno-gospodarsku osnovu što bi mogla podržati znatnije migracije. Posebno značenje za dalji tok urbanizacije u idućem razdoblju imaće pojava urbaniziranih regija (gradske regije, odnosno metropolske regije). Takav je proces preobražaja pojedinih širih područja započeo negdje nakon 1960. godine. Urbanizirane — metropolske regije što se pojavljuju oko pojedinih velikih gradova Jugoslavije za naše su prilike novi oblik urbanizacije. Radi se o tome da određenog trenutka u gradove više ne mogu biti uključena čitava okolna područja i sva okolna naselja koja se s njime neposrednije povezuju. Umjesto da postaju njegov integralni dio, šire prigradske zone postaju komplementarni dio grada. Pojedine »gradske« funkcije se nužno smještaju znatno dalje od užeg gradskog područja negoli bi to moglo eventualno biti obuhvaćeno širenjem urbanih međa grada.

S obzirom na neposrednu aktualnost prostorne ekspanzije urbanizacionih procesa trebalo bi u određenoj mjeri modificirati i kriterije za statističko izdvajanje urbanih naselja. Naime, u skupinu urbanog stanovništva treba uključiti i manja urbanizirana naselja, kojih je broj osobito velik u blizini velikih gradova. U Jugoslaviji se kao najčešći kriterij uz gospodarsku strukturu stanovništva uzima i tzv. limit veličine. U okolini velikih gradova, gdje se pojavljuju gradske-metropolske regije urbaniziranim naseljem trebalo bi smatrati »vako naselje bez obzira na broj stanovnika ako ulazi u zonu kontinuirane »prigradske« naseljenosti i ako u njemu ne prevladava poljoprivredna skupina stanovništva.

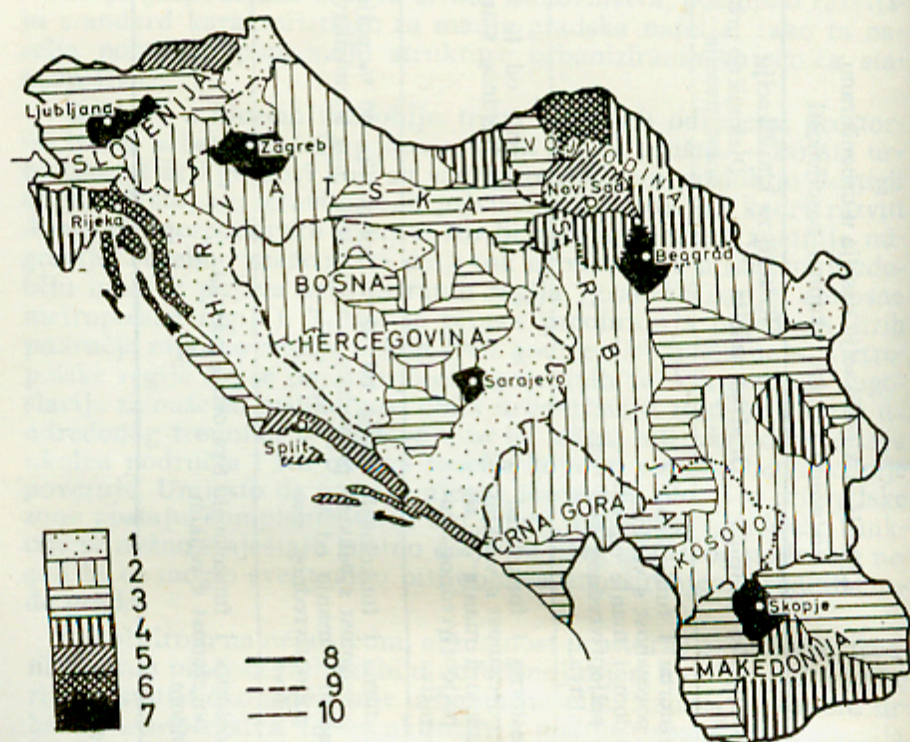
Na osnovi prethodnih objašnjenja shema klasifikacije naselja na urbaniziranu, odnosno ruralnu skupinu, izgleda kako slijedi:

Kriterij za klasifikaciju naselja u urbaniziranu, odnosno ruralnu skupinu naseljenosti

Skupina naselja prema veličini	Kriterij za klasifikaciju			Svaka naselja
	Metropolitansko područje grada	Gradska naselja	Djelomično urbanizirana naselja	
manje od 2 000 stanovnika	Prostorna i funkcionalna povezanost s velikim gradom i manje od 40 % poljoprivrednog stanovništva			Sva ostala naselja
2 000 — 5 000 stanovnika	Prostorna i funkcionalna povezanost s velikim gradom i manje od 40 % poljoprivrednog stanovništva		Manje od 10 % poljoprivrednog stanovništva	Sva ostala naselja
5 000 — 10 000 stanovnika	Prostorna i funkcionalna povezanost s velikim gradom i manje od 40 % poljoprivrednog stanovništva	Manje od 10 % poljoprivrednog stanovništva	10 — 40 % poljoprivrednog stanovništva	Više od 40 % poljoprivrednog stanovništva
Više od 10 000 stanovnika	Prostorna i funkcionalna povezanost s velikim gradom	Sva ostala naselja		

Uzimajući u obzir prethodno navedene ocjene o suvremenim tokovima urbanizacije, a na osnovi ovdje uvedenog kriterija klasifikacije naselja, može se zaključiti da se u razdoblju od 1961. do 1970. godine broj stanovnika urbanih i urbaniziranih naselja na području Jugoslavije povećao od 5,4 na 7,7 milijuna.

U Jugoslaviji je 1953. godine na urbano stanovništvo otpadalo svega 21,7% ukupnog stanovništva države, što pokazuje da je proces relativno brže urbanizacije u toj zemlji započeo tek nakon drugog svjetskog rata, i to tek negdje oko 1955. godine. Do 1961. godine dostignut je još uvijek nizak prosjek od svega 28,3% urbanog stanovništva. Do 1970. godine stupanj urbaniziranosti Jugoslavije se povećao na oko 38%.

Sl. 4. Stupanj urbaniziranosti pojedinih područja Jugoslavije — prosjeci po demografskim rajonima. Tumač: Postotni udio urbanog u ukupnom stanovništvu: (1) manje od 10%, (2) 10 — 19%, (3) 20 — 29%, (4) 30 — 39%, (5) 40 — 49%, (6) 50 — 59%, (7) 60 i više %; granice: (8) državne, (9) republičke i (10) pokrajinske

Fig. 4. The urbanization degree of individual regions in Yugoslavia — average values for individual regions.
Legend: percentages of the urban inhabitants in the total population: (1) below 10%, (2) 10 — 19%, (3) 20 — 29%, (4) 30 — 39%, (5) 40 — 49%, (6) 50 — 59%, (7) 60% and above; borders: (8) national, (9) state, (10) regional

U pogledu stupnja urbaniziranosti pojedini se dijelovi Jugoslavije međusobno znatnije razlikuju.

Usporedba stupnja urbaniziranosti pojedinih dijelova Jugoslavije 1953, 1961. i 1970. godine¹⁷

Republika — pokrajina	Postotni udio stanovništva urbanih i urbaniziranih naselja u ukupnom stanovništvu		
	1953	1961	1970
Bosna i Hercegovina	15,0	19,5	25,3
Crna Gora	14,7	21,5	31,9
Hrvatska	24,2	30,8	40,4
Makedonija	26,0	34,9	44,7
Slovenija	22,4	27,4	33,9
Srbija	22,5	30,0	41,8
Uža Srbija	21,2	28,6	40,8
Vojvodina	29,8	38,7	54,3
Kosovo	14,5	20,0	26,4
Jugoslavija	21,7	28,3	37,7

Osnovno je obilježje urbanog života da se radi o zajednici stanovništva koja živi u uvjetima određene prostorne koncentracije. Društvo takvu koncentraciju prihvaća zbog određenih prednosti, kao što su to mogućnost za uspješniju društvenu podjelu rada, prednosti za racionalnije uspostavljanje i održavanje višeg komunalnog standarda i niza drugih društveno-gospodarskih probitaka. Određene nepovoljnosti što ih donosi koncentracija naseljenosti proizlaze iz djelimičnog osiguranja urbanih uvjeta života, što je u bližoj prošlosti bilo posljedica nezadovoljavajuće materijalne osnove društva. Kada se govori o nužnosti određene dalje koncentracije stanovništva u urbanim naseljima, to ni u kojem slučaju ne bi smjelo značiti pretjerani rast gradova, izvan mjerila općih obilježja društveno-gospodarske strukture pojedinih područja. U skladu s tim i na području Jugoslavije razvoj gradova treba planirati i usmjeravati ne na užim urbanim, nego na širim regionalnim osnovama.

Summary

THE URBANIZATION DEGREE IN YUGOSLAVIA
AN IMPORTANT CHARACTERISTIC AND A FACTOR OF DEVELOPMENT
by

Stanko Zuljić

One of the essential characteristics of the present development of Yugoslavia is the change of part of its population from farming to secondary and tertiary activities with a simultaneous intensification of the work in

17. Za 1953. i 1961. godinu podaci su preuzeti iz: »Problemi urbanizacije u Jugoslaviji«, XV Skupština Stalne konferencije gradova Jugoslavije, Ljubljana, 1969. g; za 1970. godinu procjena autora.

farming. The changed occupation structure causes inevitable changes in residence from village to town, from rural to urbanized zones.

The economic transformation of formerly homogeneous farming communities into economically more complex population groups inevitably impels the urbanization process, which can develop in two basic forms: (1) *migration from villages to towns* most often into new residential quarters round the old urban nuclei, or (2) urbanization of the rural settlements, i.e., the transformation of farming villages into urbanized settlements and their fusion with urbanized zones and regions.

In Yugoslavia the course of the urbanization process was definitely slow till approximately 1955. Thus, for example, the share of the urban population in the Yugoslav total increased by only 5.3 per cent between the censuses of 1921 and 1953, i.e., from 16.6 per cent in 1921 to 21.9 per cent in 1953. A certain acceleration was discernible during the next intercensus period so that in 1961 the urban population increased to 28.3 per cent of the Yugoslav total. In 1970, according to the author's estimate, the inhabitants of urban and urbanized settlements amount to about 38 per cent of the entire population of Yugoslavia.

International comparisons of the average values of the per-capita national product with the urbanization degree of individual countries show Yugoslavia to lag relatively behind in the degree of urbanization. The possible impulses for the further urbanization of Yugoslavia can be judged on the strength of the present distribution of the gainfully employed population in individual activity groups. A relatively low percentage employed in tertiary activities is generally characteristic of Yugoslavia, and it is precisely this part of the population that causes the transformation of larger villages into urbanized settlements.

It is necessary particularly to stress that the present settlement structure of Yugoslavia definitely differs from such structures in the majority of the European countries. To prove this statement, the distribution of the populations in the individual settlement categories by sizes is given. The highest degree of population dispersion and the lowest concentration in large towns is characteristic of Yugoslavia. In 1961 in Yugoslavia, 59 per cent of the population lived in the smallest settlements, i.e., with up to 2,000 inhabitants. In the majority of the European countries the corresponding percentages vary between 20 and 40. The same year in Yugoslavia only 9 per cent of the population lived in towns of 100,000 and more inhabitants while in the majority of the European countries this percentage varies between 15 and 25.

It is obvious that the territorial distribution of the population influences the territorial distribution of economic activities to a certain degree. Except for farming, a dispersed distribution of the population, as a rule, does not favour the development of the majority of economic activities, particularly of industry. This explains the territorial redistribution of the population that has occurred in Yugoslavia during the last two decades. The present settlement structure together with the mentioned facts resulting from the economic structure of Yugoslavia confirms the reality of and need for further urbanization of the Yugoslav territory.

Regarding the characteristics of urbanization in Yugoslavia, it is necessary to stress that it is not a case of population concentration exclusively in the existing towns, and particularly not within their old limits. For the further course of urbanization of the Yugoslav territory during the next period, a special significance will belong to the appearance of urbanized regions (municipal regions, metropolitan regions). This process of transforming individual large regions began somewhere after 1960. Urbanized metropolitan regions that are appearing round individual large cities of Yugoslavia, such as Belgrade, Zagreb, Ljubljana, etc., are a new form of urbanization under Yugoslav conditions. In this way, the phenomenon of urbanization has become a wide regional characteristic feature in the territory of Yugoslavia too.